# ZAMONAVIY O'ZBEK ONOMASTIKASIDA OYKONIMLARNING SHAKLLANISH TAMOYILLARI

***Davronova Muxlisa Hayitboy qizi***
*Turon universiteti Andijon filiali Lingvistika (o'zbek tili)*
*1-kurs magistranti*
*muxlisadavronova0211@gmail.com*

## ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Farg'ona vodiysi oykonimlarining shakllanishiga oid ilmiy qarashlar qiyoslanadi. Asosiy e'tibor nomning lug'aviy asosi, nomlash motivi va shakllanish mexanizmini farqlashga qaratiladi. Taqdim etilgan adabiyotlardagi misollarni o'rganish uchun manbashunoslik tekshiruvi, tarixiy-qiyosiy, leksik-semantik va struktur-derivatsion tahlil usullari taklif qilinadi. Jevachi, Qipchoq, Poytug' va Kunji nomlari orqali ushbu usullarning qo'llanishi tushuntiriladi. Oykonimning tuzilishi, tarixiy o'zgarishi va unga berilgan izohning dalil maqomini alohida qayd etuvchi model ishlab chiqish tavsiya etiladi. Taklif qilinayotgan yondashuvning o'ziga xosligi so'zning yasalishi bilan uning joy nomiga aylanishini ikki bosqichda tekshirishdan iborat. Maqola adabiyotlar tahliliga asoslanadi; model keyingi tadqiqotlarda tekshirilishi lozim bo'lgan metodologik taklif sifatida beriladi.

**Kalit so'zlar:** Oykonim, Farg'ona vodiysi, lug'aviy asos, nomlash motivi, shakllanish mexanizmi, konversiya, transonimizatsiya, tarixiy o'zgarish.

## KIRISH

Aholi manzillari nomlari hududning tabiiy sharoiti, aholining kasb-kori va tarixiy aloqalari haqida ma'lumot beradi. Biroq nom tarkibidagi so'zning ma'nosini aniqlash uning kelib chiqishini to'liq tushuntirish uchun yetarli emas. Bunda so'zning qanday sharoitda manzil nomiga aylangani va keyinchalik qanday o'zgarishlarga uchragani ham tekshirilishi kerak. Mavzuning ahamiyati oykonimning lisoniy tuzilishi bilan nomlashga sabab bo'lgan tarixiy sharoit o'rtasidagi munosabatni aniqlash bilan belgilanadi.

Farg'ona vodiysi toponimlariga oid adabiyotlarda bu masala turli yo'nalishlarda o'rganilgan. R. Shukurov nomlashning tabiiy-geografik va iqtisodiy-ijtimoiy omillarini tasniflaydi[1]. G. Jo'raboyeva va A. Tursunov etnotoponimlarning tarkibi hamda hosil bo'lish usullariga e'tibor qaratadilar[2]. G. Rasulova Andijon hududidagi

[1] Shukurov, R. Tarixiy oykonimlar va ularning tasnifi xususida (Farg'ona viloyati misolida). *Science Time - Ilm vaqti, 4*(2), 396-401. https://doi.org/10.5281/zenodo.18782131
[2] Jo'raboyeva, G. S., & Tursunov, A. Sh. (2023). Characteristics of formation of ethnoponyms of Fergana region. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 19*, 79-82.

ayrim oykonimlarning lug’aviy asosi, motivi va variantlarini tahlil qiladi[3]. Ushbu qarashlarni qiyoslash nomlash sababi, grammatik tuzilish va shakllanish mexanizmini alohida mezonlar sifatida qo’llash zarurligini ko’rsatadi.

Mazkur maqolaning maqsadi Farg’ona vodiysi oykonimlariga oid qarashlarni qiyoslash va ularning shakllanishini o’rganish uchun izchil tahlil modelini taklif etishdir. Tadqiqotning asosiy vazifalari qatoriga quyidagilar kiradi:

- tasnif mezonlarini solishtirish;
- so’z yasalishi bilan oykonimik nominatsiyani farqlash;
- tarixiy o’zgarishlarni tavsiflash;
- mavjud talqinlarning dalillarini baholash kiradi.

## ASOSIY QISM

Oykonimni tahlil qilishda lug’aviy asos, nomlash motivi va shakllanish mexanizmi turli vazifalarni bajaradi. Lug’aviy asos nomga manba bo’lgan birlikni ko’rsatadi. Nomlash motivi manzilning nima sababdan shunday atalganini tushuntiradi. Shakllanish mexanizmi esa so’z yoki atoqli nomning oykonim vazifasiga o’tishini izohlaydi. R. Shukurov oykonimlarni tabiiy-geografik va iqtisodiy-ijtimoiy guruhlarga ajratadi. Suv, relyef va o’simliklarga aloqador nomlar birinchi guruhga, etnonim, shaxs nomi va kasb-hunar asosidagi birliklar ikkinchi guruhga kiritiladi [1, 399-400-b.]. Muallif tomonidan qo’llangan tasnifning afzalligi nomlash omillarini tartibga solishida ko’rinadi. Shu bilan birga, ushbu tasnif nomning qanday lisoniy usulda hosil bo’lganini alohida tekshirishni talab etadi.

G. Jo’raboyeva va A. Tursunov etnotoponimlarning sodda va qo’shma shakllarini ajratib, konversiya, kompozitsiya va affiksatsiyani muhokama qiladilar [2, 80–81-b.]. Shukurov nomlash omillariga murojaat qilsa, bu mualliflar tarkib va hosil bo’lish usullarini tahlil qiladilar. Demak, ularning qarashlari bir-birini to’ldiradi: etnik mansublik nomlash motivini, konversiya yoki kompozitsiya esa shakllanish mexanizmini bildiradi.

[3] Rasulova, G. (2025). Ayrim Andijon viloyati oykonimlarining leksik-semantik tahlili. *Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika*, maxsus son 2, 141-144. https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol3-iss2/S-pp141-144

**1-jadval.**

**Mualliflar qarashlarining qiyosi**

| Mualliflar | Asosiy yondashuv | Tadqiqotda foydalanish yo'li |
|---|---|---|
| **R. Shukurov [1]** | Nomlash omillarining tasnifi | Tabiiy va ijtimoiy motivlarni ajratish |
| **G. Jo'raboyeva, A. Tursunov [2]** | Etnotoponimlarning tarkibi va hosil bo'lishi | Shakllanish mexanizmlarini tekshirish |
| **D. Hasanova, G. Nomonova [4]** | Morfologik tuzilish | Komponentlar va grammatik modellarni aniqlash |
| **G. Rasulova [3]** | Individual nomlarning lug'aviy-semantik tahlili | Muqobil izohlar va variantlarni qiyoslash |
| **G. Jo'raboyeva [5]** | Nomlarning madaniy mazmuni | Kasb-hunar va turmush tarziga oid motivlarni tushuntirish |
| **A. Otaxo'jayev, D. Musayev, R. Shukurov [6–8]** | Tarixiy-etimologik talqin | Tarixiy shakl va etimologik taxminni farqlash |

D. Hasanova va G. Nomonova nom tarkibidagi komponentlarning grammatik xususiyatlarini muhokama qiladilar[4]. Bunda asosning so'z turkumiga mansubligi bilan nomning tarkibiy tuzilishini farqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, Oltiariq nomidagi son uning bir komponentining grammatik xususiyatini bildiradi; *olti* va *ariq* birliklari esa ikki komponentli tuzilishni tashkil etadi. Shuning uchun nomning son asosli ekanini uning sodda tuzilganligi bilan tenglashtirib bo'lmaydi.

G. Rasulova Jevachi nomiga kasb oti lug'aviy asos bo'lganini ta'kidlaydi [2, 142-b.]. Ushbu talqinda *jeva* + *-chi* kasb nomining yasalishini ko'rsatadi. Tayyor *jevachi* so'zining manzil nomiga aylanishi esa alohida jarayondir. G. Jo'raboyevaning kasb-hunar toponimlariga oid yondashuvi bu nomlarning madaniy mazmunini tushuntirishga yordam beradi[5]. Shunday qilib, lug'aviy tahlil kasb atamasining ma'nosini ochsa, madaniy talqin uning aholi hayotidagi o'rnini izohlaydi.

Farg'ona nomining etimologiyasi bo'yicha ham yagona talqin mavjud emas. A. Otaxo'jayev va D. Musayev tarixiy shakllar hamda turli izohlarni muhokama qiladilar[6]

[4] Hasanova, D. O., & Nomonova, G. G'. (2026). Farg'ona toponimlarining morfologik tuzilishi, tahlili va tasnifi. *World of Philology, 5*(4), 616-621. https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.104

[5] Jo'raboeva, G. S. (2021). On linguculturological features of Fergana valley toponymy. *Theoretical & Applied Science, 12*(104), 401-405. https://doi.org/10.15863/TAS.2021.12.104.24

[6] Otaxo'jayev, A. (2012). Farg'ona vodiysi toponimlari etimologiyasi haqida mulohazalar. *Ilmiy xabarnoma, Andijon davlat universiteti*, 1, 86-89.

[7]. R. Shukurov esa *far + g'ona/xona* talqinini eng ehtimoliy deb hisoblaydi[8]. Mazkur maqolada bu qarashlar mualliflarning talqinlari sifatida olinadi. Nomning tarixiy qaydi uning qachon qo'llanganini aniqlashga yordam beradi, ammo lug'aviy kelib chiqishini o'z-o'zidan tasdiqlamaydi. I. Usmonaliyev nomning tilga mansubligi bilan aholining etnik tarkibi doimo mos kelmasligini ko'rsatadi[9]. Bu qarash etnonim asosli oykonimlarni o'rganishda ham hisobga olinishi kerak. Nom tarixiy etnik aloqani aks ettirishi mumkin, lekin undan hozirgi aholi tarkibi haqida bevosita xulosa chiqarilmaydi.

Taklif qilinayotgan yondashuv nom haqidagi ma'lumotni manba, ma'no, tuzilish va tarixiy o'zgarish bo'yicha alohida tekshirishga asoslanadi. Asosiy materialga shahar, shaharcha, qishloq va ovul nomlari kiritilishi, mahalla nomlari esa alohida qatlamda qayd etilishi tavsiya qilinadi.

**2-jadval.**

**Taklif etilayotgan metodlarning vazifalari**

| Metod | Tekshiriladigan masala | Misol |
|---|---|---|
| **Manbashunoslik tekshiruvi** | Ma'lumotning manbasi va dalil turi | Qorayozi bobo haqidagi hujjat xabari va rivoyat [10] |
| **Tarixiy-qiyosiy tahlil** | Nom varianti va obyekt maqomining o'zgarishi | Jevachi-Jivachi; Kunji [3] |
| **Leksik-semantik tahlil** | Lug'aviy asos va nomlash motivi | Poytug' [3] |
| **Struktur-derivatsion tahlil** | So'z yasalishi va oykonimik nominatsiya | Jevachi, Qipchoq [3; 2] |
| **Hududlararo qiyos** | Bir xil motivli nomlarning o'xshashligi va farqi | Jevachi, Misgarlik, Degrezlik [3; 5] |

Manbashunoslik tekshiruvida tarixiy hujjat, maqolada keltirilgan xabar, mahalliy rivoyat va muallif taxmini farqlanadi. H. Rahmonov va G. Umarova Qorayozi bobo nomiga oid hujjat mazmuni bilan rivoyatni bir maqolada keltiradilar[10]. Hujjat haqidagi xabar nomning muayyan davrda qo'llanganini tekshirish uchun xizmat qiladi. Rivoyat esa mahalliy izoh sifatida qayd etiladi. Birlamchi hujjat bevosita o'rganilmagan bo'lsa, ma'lumot qaysi maqola orqali olingani ko'rsatiladi.

[7] Musaev, D. (2023). In the toponyms of the Fergana Valley. *Issues of Oriental Studies*, 1, 90-95. https://doi.org/10.52754/16948653_2023_1_11

[8] Shukurov, R. (2026). Farg'ona toponimining etimologiyasi. *World of Philology, 5*(5), 412-418. https://doi.org/10.70728/phil.v05.i05.065

[9] Usmonaliyev, I. I. (sana ko'rsatilmagan). *The importance of historical toponyms in determining the geography of distribution of Uzbekistan and Kyrgyz people in the Ferghana Valley*. 86-88. https://doi.org/10.5281/zenodo.14683720

[10] Rahmonov, H. A., & Umarova, G. U. (2026). Toponimikaning mohiyati va terminologik tushunchalar. *World of Philology, 5*(3), 243-247. https://doi.org/10.70728/phil.v05.i03.038

Tarixiy-qiyosiy metod Jevachi-Jivachi shakllarini fonetik variantlar sifatida tekshirish imkonini beradi. Kunjining qishloqdan shaharchaga aylanishi esa nomning emas, obyekt maqomining o'zgarishidir [3, 142-b.]. M. Ravshanova maqolasida keltirilgan "Sayohatnoma"dagi nomlar tarixiy qo'llanish uchun material bo'la oladi[11]. Biroq badiiy matndagi qayd nomning yaratilish sanasi yoki etimologiyasini to'liq belgilamaydi.

Leksik-semantik tahlilda Rasulovaning Poytug' haqidagi izohi misol bo'la oladi. Muallif nomni *poy* – quyi, etak va *tug'* – to'g'on ma'nolari bilan bog'laydi [3, 143-b.]. Ushbu izohning geografik asosini tekshirish uchun manzil bilan taxmin qilingan to'g'onning tarixiy munosabati aniqlanishi kerak. Bunday dalil mavjud bo'lmasa, talqin ehtimoliy izoh sifatida saqlanadi.

Struktur-derivatsion metodning o'ziga xosligi so'zning yasalishi bilan uning joy nomiga aylanishini ajratishda ko'rinadi. Jevachi misolida bu munosabat quyidagicha ifodalanadi:

*jeva* → *jevachi* – kasb otining affiksatsiya orqali yasalishi;

*jevachi* → *Jevachi* – tayyor kasb otining manzil nomiga ko'chishi haqidagi talqin. Mazkur tadqiqotda turdosh otning oykonimga aylanishi konversiya, boshqa atoqli nomning oykonim vazifasiga ko'chishi transonimizatsiya sifatida belgilanadi. Shu mezonga ko'ra, Qipchoq etnonimining aholi manzili nomi sifatida qo'llanishi transonimizatsiya orqali tekshiriladi [2, 80-b.]. Minglar nomidagi *-lar* esa nomlash vaqtida qo'shilganmi yoki avvaldan mavjud jamoa nomidan saqlanganmi, degan savol ochiq qo'yiladi.

Hududlararo qiyosda Jevachi, Misgarlik va Degrezlik nomlari kasb-hunar motivi bo'yicha solishtirilishi mumkin [3; 5]. Biroq umumiy motiv ularning bir xil mexanizm bilan shakllanganini anglatmaydi. Har bir nomning obyekt turi, tuzilishi va tarixiy dalili mustaqil qayd etiladi.

Oykonimni bitta semantic guruhga kiritish uning shakllanish tarixini to'liq tushuntirmaydi. Shu sababli nom haqidagi ma'lumotlarni bir-biriga bog'liq, ammo mustaqil mezonlarda qayd etuvchi model taklif qilinadi

[11] Ravshanova, M. Z. (2024). Muqimiyning "Sayohatnoma" asarida onomastika. *Research Focus, 3*(12), 60-62. https://doi.org/10.5281/zenodo.14532328

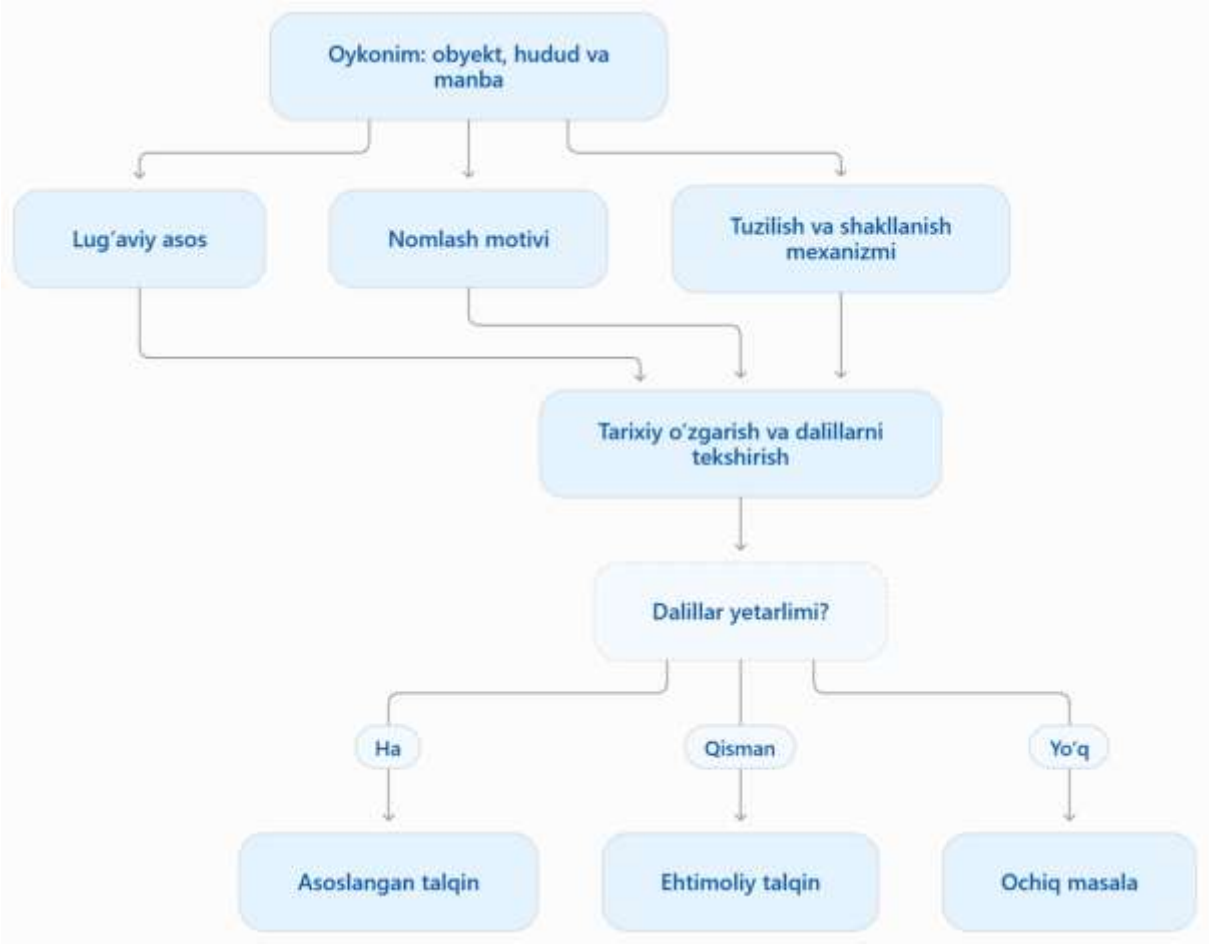


**1-rasm. Oykonimning ko’p mezonli tahlil modeli**

Modelda dalil maqomi butun nomga emas, har bir izohga alohida biriktiriladi. Masalan, nomning mahalla sifatida qo’llanishi aniq qayd etilgan bo’lishi mumkin, uning dastlabki nomlash motivi esa taxmin darajasida qoladi.

**3-jadval.**

**Modelning namunaviy qo’llanishi**

| Oykonim | Lug’aviy asos | Nomlash motivi | Shakllanish talqini | Tekshiriladigan masala |
|---|---|---|---|---|
| **Jevachi** | Kasb oti | Kasbiy faoliyat | Konversiya | Kasbiy motivning tarixiy tasdig’I [3] |
| **Qipchoq** | Etnonim | Etnik mansublik | Transonimizatsiya | Nomlash davri va mahalliy etnik tarix [2] |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| **Poytug'** | Rasulova talqinida *poy* va *tug'* | Joylashuv | Birikmaning oykonimga aylanishi | To'g'on bilan manzilning tarixiy aloqasi [3] |
| **Kunji** | Rasulova talqinida *kunj* | Chetda joylashish | Apellyativning oykonimga aylanishi | Motivning geografik asoslanishi [3] |

Taklif qilinayotgan modelning asosiy farqi va yangiligi lug'aviy asos, nomlash motivi, tuzilish va shakllanish mexanizmini alohida qayd etish hamda ularning har birini dalil bilan bog'lashdan iborat. Natijada qo'shimchali so'z avtomatik ravishda affiksatsiya orqali hosil bo'lgan oykonim deb baholanmaydi; tarixiy variant qayta nomlash bilan tenglashtirilmaydi; rivoyat hujjatli qayd o'rnida qo'llanmaydi. Modelning yangiligi mazkur tadqiqot doirasida tushuniladi. U onomastikada ilgari mavjud bo'lmagan usul sifatida emas, yuborilgan adabiyotlardagi yondashuvlarni yagona tahlil tartibida qo'llash taklifi sifatida beriladi.

## XULOSA

Adabiyotlar qiyosi Farg'ona vodiysi oykonimlarining shakllanishini tushuntirishda lug'aviy asos, nomlash motivi va shakllanish mexanizmini farqlash zarurligini ko'rsatadi. Nomning ma'nosi uning qanday hosil bo'lganini to'liq ochib bermaydi. Grammatik tuzilish ham dastlabki nominatsiya jarayonining bevosita dalili bo'la olmaydi. Taklif etilgan model obyekt turi, lug'aviy asos, nomlash motivi, tuzilish, shakllanish mexanizmi, tarixiy o'zgarish va dalil maqomini birgalikda qayd etishga xizmat qiladi. Uning o'ziga xosligi so'z yasalishi bilan oykonimik nominatsiyani, tarixiy qayd bilan etimologik talqinni ajratishidadir. Dalil yetishmagan holatlarda masalani ochiq qoldirish asossiz xulosalardan saqlanish imkonini beradi. Model hozircha metodologik taklifdir. Uni izchil shakllantirilgan oykonimik materialda qo'llash nomlarning shakllanish tamoyillarini aniqroq tavsiflash va hududlararo qiyosni asoslashga yordam berishi mumkin.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shukurov, R. Tarixiy oykonimlar va ularning tasnifi xususida (Farg'ona viloyati misolida). *Science Time - Ilm vaqti*, *4*(2), 396-401. https://doi.org/10.5281/zenodo.18782131

2. Jo'raboyeva, G. S., & Tursunov, A. Sh. (2023). Characteristics of formation of ethnoponyms of Fergana region. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 19*, 79-82.
3. Rasulova, G. (2025). Ayrim Andijon viloyati oykonimlarining leksik-semantik tahlili. *Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika*, maxsus son 2, 141-144. https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol3-iss2/S-pp141-144
4. Hasanova, D. O., & Nomonova, G. G'. (2026). Farg'ona toponimlarining morfologik tuzilishi, tahlili va tasnifi. *World of Philology*, *5*(4), 616-621. https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.104
5. Jo'raboeva, G. S. (2021). On linguculturological features of Fergana valley toponymy. *Theoretical & Applied Science, 12*(104), 401-405. https://doi.org/10.15863/TAS.2021.12.104.24
6. Otaxo'jayev, A. (2012). Farg'ona vodiysi toponimlari etimologiyasi haqida mulohazalar. *Ilmiy xabarnoma, Andijon davlat universiteti*, 1, 86-89.
7. Musaev, D. (2023). In the toponyms of the Fergana Valley. *Issues of Oriental Studies*, 1, 90-95. https://doi.org/10.52754/16948653_2023_1_11
8. Shukurov, R. (2026). Farg'ona toponimining etimologiyasi. *World of Philology*, *5*(5), 412-418. https://doi.org/10.70728/phil.v05.i05.065
9. Usmonaliyev, I. I. *The importance of historical toponyms in determining the geography of distribution of Uzbekistan and Kyrgyz people in the Ferghana Valley*. 86-88. https://doi.org/10.5281/zenodo.14683720
10. Rahmonov, H. A., & Umarova, G. U. (2026). Toponimikaning mohiyati va terminologik tushunchalar. *World of Philology*, *5*(3), 243-247. https://doi.org/10.70728/phil.v05.i03.038
11. Ravshanova, M. Z. (2024). Muqimiyning "Sayohatnoma" asarida onomastika. *Research Focus*, *3*(12), 60-62. https://doi.org/10.5281/zenodo.14532328